

необхідне включити його до діючого кримінально-процесуального закону і визначити його поняття в окремій статті КПК.

Список літератури: 1. Михеєнко М. Конституційні принципи кримінального процесу // Вісник Академії правових наук. № 34. 1997. 2. Фельдштейн Г. С. Лекції по уголовному судопроизводству. М., 1915. 3. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. СПб., 1907. 4. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса // Советское государство и право. 1992. № 4. 5. Мизулина Е. Б. Независимость суда еще не гарантия правосудия. // Советское государство и право. 1992. № 4. 6. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. М., 1914. 7. Система римского гражданского права, 3-е изд., Вып.1. Кн. 1. Общая часть. СПб, 1909. 8. Александров Н.Г. Законность и правоотношения в советском обществе. М., 1955. 9. Попелюшко В. Принцип забезпечення доведеності вини в кримінальному судочинстві // Вісник прокуратури. № 5. 2003. 10. Бутов В.Н. Уголовное судопроизводство Австрийской Республики: Опыт и проблемы организации и деятельности. Екатеринбург, 1999.

Надійшла до редакції 20.04.06

С.О. Погрібний

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Категорія правового регулювання є однією з основоположних категорій правової дійсності, оскільки через регулювання проявляється власне сутність права. Ніким не заперечується теза про те, що призначення права – це регулювання певних явищ. Й.О. Покровський ще в 1917 р. відзначаючи, що право «має своєю загальною метою регулювання відносин між людьми», починав це твердження зі слів «як відомо» [див.: 1, с.38]. Тому не дивно, що проблематика правового регулювання завжди була в колі інтересів вчених-юристів, у працях яких піднімалися як загальні, так і окремі його питання. Та й сам законодавець, визначаючи призначення актів, що ним приймаються, вказує, що таким є регулювання певних явищ. Так, наприклад, ч.1 ст.1 Цивільного кодексу України 2003 р. (далі – ЦК України) констатує, що цивільне законодавство *регулює* певні суспільні відносини, які називаються цивільними. Ст.2 Сімейного кодексу України 2002 р. (далі – СК України) визначає коло учасників сімейних особистих немайнових та майнових відносин, які ним регулюються.

Отже, розуміння поняття правового регулювання певного виду суспільних відносин, зокрема цивільних відносин, є однією з необхідних передумов того, щоб подальші наукові дослідження не перетворилися на демагогічні розмірковування, а мали шанс сформулювати певні висновки і виробити практично значимі рекомендації. Інакше кажучи, дослідження проблем цивільно-правового регулювання суспільних відносин має здійснюватися на базі попереднього узгодження самого поняття «цивільно-правове регулювання».

Очевидно, що назване поняття є видовим стосовно родового поняття «правове регулювання». У зв'язку з цим, йому, як відомо, є властивими всі ті ознаки, що характерні для родового поняття, а також одна чи декілька додаткових ознак, що відрізняють його з поміж інших явищ того ж роду (інших видів правового регулювання). Тому дослідження поняття цивільно-правового регулювання має здійснюватися на тому теоретичному підґрунті, яке наразі сформувалося у дослідженнях фахівців із загальної теорії права та окремих галузевих дисциплін стосовно розуміння поняття правового регулювання в цілому.

Найбільш широкое розуміння поняття правового регулювання ще у 60-і рр. минулого століття сформулював С.С. Алексєєв, на думку якого це поняття є збірним і більш широким порівняно з поняттям права. У його розумінні правове регулювання охоплює собою і право, і правовідносини, і всі інші правові явища [2, с.45]. Такий висновок С. С. Алексєєва підтримував В. М. Горшенєв [3, с.18–19]. Однак, подібне розуміння змісту поняття правового регулювання не знайшло широкої підтримки у науці. Переважна більшість інших українських і російських теоретиків права розуміють правове регулювання як певного роду вплив права на певний об'єкт чи предмет. При цьому, залежно від того, як визначається характер і межі такого впливу, у зміст поняття правового регулювання вкладається різний обсяг. Так, наприклад, А. В. Малько пише, що правове регулювання – це правове впорядкування, направлення чогось за допомогою права [4, с.27]. У такому розумінні всякий вплив права на суспільні відносини визнається правовим регулюванням [5, с.94–95].

Натомість деякі інші автори обмежують зміст правового регулювання не всяким його впливом на суспільні відносини, а лише таким, який здійснюється за допомогою юридичних засобів. Так, наприклад, на думку А. В. Полякова, право дійсно справляє цілеспрямований вплив на поведінку людини, підкоряючи її певному зразку. Проте він застерігає, що такий вплив може бути як текстуральним, так і функціональним. Правове ж регулювання має місце лише там, де право досягає комунікативно-правової мети, а правовий вплив завжди передує правовому регулюванню, оскільки інформаційно-ціннісний правовий вплив є необхідною умовою для виникнення правової комунікації [див.: 6, с.611]. У цілому подібним є розуміння змісту правового регулювання і у В.І. Гоймана, який пише, що правове регулювання є частиною (аспектом) дії права, що характеризує тільки спеціально-юридичний (а не інформативний чи ціннісно-мотиваційний) вплив права на поведінку і діяльність його адресатів, але безпосередньо з нею не пов'язаний. Він включає до змісту правового регулювання специфічну діяльність нормотворчих органів держави, пов'язану з виробленням

юридичних установлень та визначенням юридичних засобів забезпечення їх дієвості (вибір типу, методу, способів регламентації, визначення співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регламентації тощо), а також діяльність безпосередніх учасників суспільних відносин, спрямовану на пошук та залучення засобів юридичного регулювання для узгодження своєї поведінки з правом (його принципами, нормами, цілями, призначенням) [див.: 7, с.121–122]. У подальшому і сам С. С. Алексєєв уточнив свою позицію, визначивши правове регулювання як «здійснюваний за допомогою системи юридичних засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних приписів тощо) результативний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до суспільних потреб» [8, с.145].

Отже, сьогодні можна стверджувати, що в сучасній літературі із загальної теорії права сформовано два основних підходи до розуміння правового регулювання: широкий і вузький. У широкому розумінні до нього включаються всі види впливу права на суспільні відносини, у вузькому – лише такий вплив, який здійснюється через юридичні засоби. У цьому зв'язку уявляється за необхідне проведення подальших наукових досліджень задля уточнення поняття правового регулювання взагалі, й цивільно-правового – зокрема.

Спроба вирішення вказаного завдання і є метою даної статті.

Вочевидь, не може викликати зауважень висновок про те, що так само, як цивільно-правове регулювання є різновидом правового регулювання, останнє, в свою чергу, як родове поняття має поняття «регулювання». У зв'язку з цим найбільш загальною категорією до цивільно-правового регулювання є власне регулювання, причому розуміння сутності останнього має вирішальне значення для розуміння сутності першого. Термін «регулювати» тлумачиться в словниках наступним чином: «упорядкувати, направити щонебудь, впливати на щонебудь з метою внести порядок, правильність» [див., напр.: 9, с.695]. Отже, не може викликати заперечень висновок про те, що правове регулювання в найзагальнішому розумінні – це правове впорядкування, направлення чогось за допомогою права [див.: 4, с.27]. Таке розуміння правового регулювання приводить до висновку про те, що воно полягає в певній діяльності деяких суб'єктів, які за допомогою права впорядковують, направляють якісь явища, приводять їх до певного порядку. Це, в свою чергу, створює підстави для того, щоб правове регулювання, як і будь-який інший вид соціальної діяльності, могло бути розглянуте в сукупності елементів, які утворюють структуру такої діяльності. Відомо, що такий так званий «діяльний підхід» до аналізу складу соціально значимої поведінки передбачає виділення в

ній об'єктивних і суб'єктивних елементів (зовнішнього прояву такої діяльності і її внутрішніх, суб'єктивних характеристик), а також її об'єкта – фізичних або соціальних цінностей, на які спрямована діяльність, та суб'єкта – того, хто здійснює цю діяльність [див., напр.: 10, с.140].

При такому підході у правовому регулюванні необхідно виділяти: об'єкт правового регулювання, суб'єкт правового регулювання і власне діяльність щодо правового регулювання в єдності її об'єктивного (фактичного) прояву і внутрішніх (суб'єктивних) характеристик.

Об'єкт цивільно-правового регулювання. У сучасній правничій літературі практично однотайно визнається, що об'єктом правового регулювання загалом і окремих його різновидів зокрема (в тому числі, й цивільно-правового) є суспільні відносини. І лише інколи окремі вчені беруть під сумнів правильність визначення об'єкта правового регулювання як суспільних відносин, стверджуючи, що таким є поведінка людей та інших суб'єктів права [див., наприклад: 6, с.603–604; 11, с.404]. Дійсно, варто погодитися з В. М. Протасовим у тому, що суспільні відносини діалектично пов'язані з поведінкою людей, з їх діяльністю: «з одного боку суспільні відносини виникають з дій людей, породжуються їх поведінкою. А з іншого – суспільні відносини визначають, формують поведінку своїх суб'єктів». З цього він робить висновки про те, що «а) суспільні відносини стосовно поведінки людей представляють собою самостійне явище, оскільки вони визначають дії; б) суспільні відносини і діяльність являють собою взаємопов'язані явища» [див.: 12, с.9]. Підтримуючи таке судження, відзначимо, що, на наш погляд, немає підстав для протиставлення поведінки людей та суспільних відносин як об'єкта правового регулювання. Очевидно, що урегульованість суспільних відносин досягається саме через урегульованість поведінки окремих суб'єктів у кожному конкретному випадку. Тому в даному аспекті більш точно було б вслід за В.С. Нерсесянцем виділяти, крім об'єкта правового регулювання, ще й предмет такого регулювання. На думку вказаного автора, якщо об'єктом правового регулювання є суспільні відносини, то предметом правового регулювання – офіційно встановлений правопорядок у сфері всіх регульованих суспільних відносин [див.: 13, с.434–436. Цит. за: 14, с.10]. На наш погляд, судження про предмет правового регулювання потребує уточнення. Очевидно, що ним є не правопорядок як результат відповідності поведінки суб'єктів права вимогам правових норм, а сама така поведінка, врегульована як суб'єкт правового регулювання досягає урегульованості об'єкта правового регулювання (суспільних відносин), що, в свою чергу, свідчить про наявність правопорядку як стану урегульованості.

Відповідно до ч.1 ст.1 ЦК України «цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників». При цьому, відповідно до ч.3 та 4 ст.6 ЦК України цивільні суспільні відносини можуть бути врегульовані не лише актами цивільного законодавства, а й самими їх учасниками – суб'єктами цих відносин. У зв'язку з цим актуальним є питання про те, які ж відносини є цивільними, оскільки лише такі відносини можуть регулюватися цивільним законодавством. І навпаки, відносини, які не є цивільними, регулюватися ним не можуть. Відповідно до ч.2 ст.1 ЦК України «до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом». Зрозуміло, що названі відносини не можуть також і саморегулюватися їх учасниками на підставі ч.3 та 4 ст.6 ЦК України.

Спеціально проведені нами дослідження дали підстави для висновків про те, що цивільні відносини є вольовими відносинами, які складаються між юридично не підпорядкованими одне одному, відокремленими у майновому плані суб'єктами. Разом з тим, сама сукупність таких юридичних ознак ще не є достатньою підставою для точного визначення кола суспільних відносин, які підлягають цивільно-правовому регулюванню. Адже названими ознаками можуть характеризуватися й інші види суспільних відносин, які регулюються галузями публічного права. Тому об'єктом регулювання цивільного законодавства і саморегулювання приватних осіб (цивільно-правового регулювання) є відносини в сфері громадянського суспільства, що виникають між його членами з приводу майнових та особистих немайнових благ, і характеризуються юридичною рівністю, вільним волевиявленням та майновою відокремленістю їх учасників. Тільки такі відносини і можуть бути названі цивільними. Отже, визначення поняття цивільних відносин могло б бути сформульоване, наприклад, наступним чином.

Цивільні відносини – це такі особисті немайнові та майнові суспільні відносини, які складаються у громадянському суспільстві на основі вільного волевиявлення юридично не підпорядкованих одне одному, відокремлених один від одного в майновому плані суб'єктів. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідно уточнити ч.1 ст.1 ЦК України, перенісши слова «(цивільні відносини)» в її кінець, після чого вона могла б набутися, наприклад, такого вигляду: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юри-

дичній рівності, вільному волевиявленні, майновій відокремленості їх учасників (цивільні відносини)» [детальніше про це див.: 15].

Суб'єкт правового регулювання цивільних відносин. Проблема суб'єкта правового регулювання донедавна одержувала одностайне розв'язання в науці. Як у загальній теорії права, так і у галузевих дослідженнях одностайно визнавалося, що суб'єктом правового регулювання може бути лише держава в особі її органів або уповноважених нею установ. Разом з тим, визнаючи суб'єктом правового регулювання виключно державу, окремі автори писали і про можливість участі в цій діяльності також і інших суб'єктів (так зване «автономне регулювання суспільних відносин») як відносно самостійне піднормативне регулювання, що може мати місце при індивідуальній регламентації окремих частин суспільних відносин у випадках, коли норми права надають учасникам відносин можливість самим врегулювати ті чи інші умови своєї поведінки (наприклад, визначити окремі умови договору, що укладається).

Зміни суспільно-політичного та економічного укладу в країні поставили на порядок денний питання не лише про диверсифікацію суб'єктного складу регуляторів приватних (цивільних) відносин, а й про зміну їх співвідношення. Автономність і самодостатність (незалежність від держави) громадянського суспільства, його учасників та відносин, що складаються між ними, дали підстави для висновку про те, що саме ці учасники і повинні бути основними суб'єктами правового регулювання таких відносин. І лише там і тоді, де і коли вони не можуть або не хочуть самостійно врегулювати свої відносини, або коли самостійне врегулювання ними своїх відносин йде в розріз інтересами, які повинна захищати публічна влада, можливим і необхідним є правове регулювання цивільних відносин з боку держави. Ця ідея знайшла своє нормативне відображення в новому ЦК України. Відповідно до ч.3 та 4 ст.6 ЦК України сторони в договорі, а також особа, яка вчиняє односторонній правочин, за деякими визначеними в законі винятками, можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини (або визначити наслідки одностороннього правочину) на власний розсуд.

Таким чином, говорячи про суб'єкта правового регулювання цивільних (приватних) відносин, слід визнати наступне. На відміну від суб'єктного складу правового регулювання публічних відносин (наприклад, податкових, адміністративних, кримінальних тощо) правове регулювання цивільних відносин характеризується багатосуб'єктністю. Суб'єктами правового регулювання цивільних відносин у договірній сфері (а ця сфера є переважаючою в цивільному праві) є не тільки держава в особі органів державної влади України – Верховна Рада України, а також у випадках, передба-

чених ст.4 ЦК України, Президент України, Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади України, органи влади Автономної Республіки Крим, але й, як писав Й.О. Покровський, нескінченна множина самих суб'єктів таких цивільних відносин – членів громадянського суспільства. Більш детально питання про суб'єктів цивільно-правового регулювання суспільних відносин піддані нами спеціальному дослідженню в окремих публікаціях [див., напр.: 16; 17].

Суб'єктивні ознаки правового регулювання цивільних відносин. Правове регулювання не має самодостатнього характеру, а здійснюється його суб'єктами для досягнення певної соціально значимої мети. Наявність і характер такої не лише зумовлюють засоби, які використовуються суб'єктом для її досягнення, а й дозволяють визначити межі правового регулювання «по глибині», тобто установити момент закінчення правового регулювання. На наш погляд, правове регулювання може бути визнане закінченим лише з того моменту, як тільки-но буде досягнута мета, яку ставить перед собою суб'єкт правового регулювання. Правильно відзначається, що «цілеспрямованість і доцільність права і законодавства акумулює в собі правові можливості і конкретизує їхне перетворення в дійсність» [18, с.292]. І навпаки, правове регулювання не можна визнати завершеним, якщо його ціль у силу тих або інших обставин досягнута не була. Саме тому являється методологічно виправданим дослідження суб'єктивних ознак правового регулювання раніше його об'єктивних ознак, оскільки визначеність в перших створює підґрунтя для правильного розуміння останніх. Це тим паче так, що й об'єктивно формування мети певної діяльності відбувається в часі раніше, ніж вчинення дій, спрямованих на її досягнення.

Отже, найважливішою суб'єктивною ознакою правового регулювання виступає його мета. Усяка діяльність має певну мету. Діяльність, позбавлена мети, є безцільною, безглуздою діяльністю. Будь-яка діяльність, спрямована на досягнення тієї або іншої мети, яка за своєю природою є суб'єктивним фактором, визначається об'єктивною дійсністю, оскільки виникає як закономірний наслідок уже досягнутого рівня розвитку цієї дійсності. Виникнувши під впливом певних умов об'єктивної дійсності, мета завжди з необхідністю реалізується в тій чи іншій матеріально або духовно сприйнятній формі, що у підсумку являє собою результат реалізації потреби. З іншого боку, будь-яка діяльність людини безпосередньо обумовлюється і спрямовується усвідомленою метою. Будучи породженням конкретних умов суспільного буття і, в кінцевому рахунку, визначаючись ним, мета являє собою ідеальний образ тих результатів вольових дій суб'єкта, заради яких ці дії ним вчиняються (відбуваються).

Здійснюючи певну поведінку, суб'єкт спочатку умоглядно моделює те, до чого він прагне, передбачає у своїй свідомості бажаний результат своєї діяльності. Мета, таким чином, є вихідним пунктом і рушійною силою всякої вольової діяльності і одночасно спрямовуючим фактором у цій діяльності [18, с.294–295]. Так само і діяльність щодо правового регулювання суспільних відносин має власну мету, яка, будучи зумовленою об'єктивними обставинами її формування, визначає спрямованість правового регулювання і тим самим дозволяє не лише встановити його кінцевий момент, а й оцінити ефективність правового регулювання як якісне співвідношення його фактичних результатів і мети, яка ставилася перед таким регулюванням.

Багато авторів визнають, що метою правового регулювання є упорядкованість суспільних відносин [див.: напр.: 7, с.122; 14, с.10; 19, с.104–109]. Ті ж, хто розглядає як об'єкт правового регулювання поведінку людей, не однастайні у розумінні його цілей. Одні автори пишуть про те, що таке регулювання цілеспрямовано здійснюється для упорядкування людської поведінки [див.: 6, с.603–604], інші – що правове регулювання впливає на поведінку людей з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин [11, с.404]. Однак в основному всі вони однастайні – розглядають мету правового регулювання як упорядкування.

У тлумачних словниках упорядкування розуміється як приведення чогось до певного порядку, до наперед визначеного зразка (еталона). Виходячи з такого розуміння цього поняття, слід очевидно, визнати, що правове регулювання має на меті приведення об'єкта правового регулювання до певного порядку, наперед визначеного суб'єктом правового регулювання. Разом з тим, окремими авторами пропонується більш широке розуміння мети правового регулювання. Так, наприклад, іноді пишуть про те, що метою правового впливу на суспільні відносини (у тому числі, і метою правового регулювання таких відносин) є:

- а) визнання і забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина;
- б) створення правової держави, в якій державна влада спирається на загальнолюдську ідеологію;
- в) формування громадянського суспільства, в якому будуть створені умови для розвитку всіх суспільних відносин;
- г) зміцнення конституційної законності і правопорядку;
- д) встановлення стабільності суспільних відносин у всіх сферах життєдіяльності суспільства і держави [див.: 20, с.20–21. Цит. за: 14, с.12].

На наш погляд, з таким твердженням важко дискутувати, однак і підтримати його однозначно навряд чи можна. Очевидно, що, говорячи про мету правового регулювання, у даному випадку

варто визначати ієрархію (послідовність) його цілей, при якій досягнення однієї мети є підґрунтям для досягнення іншої. Виходячи з цього, першою, безпосередньою метою правового регулювання, для досягнення якої воно саме і здійснюється, є, очевидно, впорядкування суспільних відносин шляхом приведення їх до мисленного (умоглядного) результату, який уявляє собі суб'єкт правового регулювання. У свою чергу, досягнення цього результату створить підґрунтя для досягнення більш віддалених результатів, таких, як, наприклад, захист прав людини, побудова правової держави тощо.

Таким чином, метою правового регулювання цивільних відносин, на наш погляд, є їх упорядкування, відповідно до тієї ідеальної моделі, яку суб'єкт правового регулювання закріплює в актах цивільного законодавства чи договорі.

Об'єктивні ознаки правового регулювання цивільних відносин. У зовнішньому (об'єктивному) своєму вираженні правове регулювання цивільних відносин, перш за все, являє собою сукупність дій, вчинюваних суб'єктами правового регулювання для досягнення його цілей. Об'єктивний зовнішній прояв має також і результат правового регулювання, який, як відзначалося, має бути матеріалізованим втіленням мети, яку ставить перед собою суб'єкт правового регулювання. Таким чином, об'єктивною ознакою правового регулювання цивільних відносин є діяльність суб'єкта правового регулювання.

Дії щодо правовому регулюванню цивільних відносин здійснюються суб'єктами правового регулювання і полягають у створенні правових норм, якими упорядковуються суспільні відносини. Отже, об'єктивне вираження правового регулювання полягає в діяльності суб'єкта такого регулювання по створенню норми права, якою регулюватиметься певне суспільне відношення. Така діяльність справедливо відноситься більшістю дослідників до першої стадії правового регулювання суспільних відносин взагалі і цивільних зокрема. Так, наприклад, на думку В.І. Гоймана, правове регулювання має своїм початковим моментом «специфічну діяльність держави (її нормотворчих органів), пов'язану з виробленням юридичних установлень та визначенням юридичних засобів забезпечення їх «дієвості». У цьому аспекті змістом правового регулювання охоплюється різноманітна діяльність нормотворчих органів держави, пов'язана з вибором типу, методів, способів регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання, тобто формуванням того юридичного інструментарію, який об'єктивно є необхідним» [7, с.121–122].

Разом з тим, інші автори справедливо зауважують, що правове регулювання починається не зі вказаної стадії, а дещо раніше – з

моменту, коли суб'єкт правового регулювання прийшов до висновку про необхідність його здійснення. Так, наприклад, Р.З. Лівшиць бачить початок правового регулювання у виникненні у суб'єкта ідеї, а вже потім, на його думку, «ті чи інші ідеї законодавець перетворює в норми... Діє схема: ідея – норма – відносини» [21, с.95–96]. Точно так же і А.І. Бобильов бачить початок правового регулювання у приході його суб'єкта до висновку про необхідність здійснення такого регулювання, однак об'єднує це з самим здійсненням дій по правовому регулюванню. Він пише: «на першій стадії (правового регулювання – С.П.), коли суспільство і держава приходять до висновку про необхідність правового впливу на певний вид суспільних відносин, створюються норми права шляхом прийняття правових актів» [14, с.12].

Запропонований нами діяльний підхід до розгляду складу правового регулювання, на нашу думку, дозволяє уточнити подібні судження. Цілком очевидно, що прихід суб'єкта правового регулювання до переконання у необхідності його здійснення передувє вчиненню ним дій, спрямованих на реалізацію такого переконання. Однак очевидно, що визнання необхідності правового регулювання – це його суб'єктивна характеристика, яка є однією із складових, що формують мету такого регулювання. І хоча в реальній діяльності вони невіддільні від самої діяльності суб'єкта правового регулювання по його здійсненню, уявляється, що в теоретичному плані ці дві явища повинні бути чітко розмежовані між собою.

Таким чином, об'єктивно правове регулювання цивільних суспільних відносин полягає в діяльності суб'єкта такого регулювання по створенню норми, якою будуть упорядковуватися ці суспільні відносини. При цьому визнання полісуб'єктності правового регулювання цивільних відносин створює підстави для висновку про те, що таку нормотворчу діяльність може здійснювати не лише держава в особі відповідних органів державної влади, а й самі члени громадянського суспільства у тих випадках, коли вони здійснюють саморегулювання суспільних відносин. У цьому зв'язку набуває особливої актуальності питання про цивільний договір як джерело (форму) права.

Отже, правове регулювання цивільних відносин отримує свій зовнішній прояв у той момент, коли суб'єкт такого регулювання створює норму, якою регулюватимуться певні цивільні суспільні відносини. При цьому, в залежності від того, які норми створюються, така діяльність може бути двоякого характеру. По-перше, це може бути діяльність по створенню регулятивних правових норм, тобто норм, що регулюють нормальне, належне існування суспільних відносин і які приводять до мети правового регулювання безпосередньо в результаті їхньої реалізації. По-друге, це можуть бути дії щодо створення охоронних норм, норм, які «під-

ключаються» до правового регулювання лише в тому випадку, коли регулятивні норми (в силу їхнього порушення) не приводять до необхідного результату.

Результатом правового регулювання є відповідність фактично існуючих суспільних відносин тій меті, яку ставив перед собою суб'єкт правового регулювання. Інакше кажучи, результат правового регулювання – це матеріалізоване втілення його мети. Тому, результат правового регулювання, який відповідає його меті, є тим явищем, після появи якого можна говорити про досягнення мети правового регулювання.

Сказане дозволяє, на наш погляд, піддати сумніву позицію тих авторів, які розглядають як завершальну стадію правового регулювання реалізацію суб'єктами суспільних відносин їх прав та обов'язків. Так, наприклад, А. І. Бобильов пише, що на завершальній стадії правового регулювання «досягається безпосередньо мета правового регулювання даного суспільного відношення, тобто здійснюється перетворення правових норм в життя, реалізуються суб'єктивні права та юридичні обов'язки конкретних учасників правових відносин» [14, с.13]. Відомо, що при здійсненні суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків суб'єкти цивільних правовідносин нерідко виходять за межі правомірної поведінки. У такому разі правове регулювання таких суспільних відносин не може вважатися завершеним і до нього підключається охоронний механізм (заснований на охоронних правових нормах), який «вирівнює» відхилення від регулятивної норми і спрямовує поведінку суб'єктів правовідносин до мети, наміченої суб'єктом правового регулювання таких відносин.

Та навіть і в тому разі, коли суб'єктивні права здійснюються, а юридичні обов'язки виконуються суб'єктами суспільних відносин відповідно до вимог регулятивних норм права, таку їх діяльність можна вважати завершальним етапом правового регулювання тільки з відомими застереженнями, спричиненими тим, що ця діяльність здійснюється не суб'єктом правового регулювання. У випадках саморегулювання цивільних суспільних відносин їх учасниками суб'єкт правового регулювання таких відносин, за загальним правилом, збігається в одній особі з суб'єктом регульованих правовідносин. Однак такий зовнішній збіг не повинен приводити до хибного висновку про те, учасники цих відносин у тому випадку, коли вони реалізують права та обов'язки, що передбачені для них ними ж створеними нормами договірної права, діють як суб'єкти правового регулювання. В цьому разі вони вже виконали роль суб'єктів правового регулювання власних цивільних відносин і наразі виступають як звичайні учасники таких відносин, які нічим не відрізняються від учасників цивільних відносин, що регулюються державою.

Тому реалізацію учасниками цивільних правовідносин їхніх прав та обов'язків, що випливають з норм права, якими регулюються ці відносини, не можна розглядати не лише як завершальну стадію правового регулювання, а й загалом як одну з його стадій. На наш погляд, результатом правового регулювання, його завершальною стадією, з досягненням якої саме правове регулювання може вважатися закінченим, має розглядатися стан відповідності фактично існуючих суспільних відносин, врегульованих створеними суб'єктом (суб'єктами) правового регулювання нормами, тим вимогам (ідеальним моделям), які ставилися суб'єктом за мету правового регулювання і в цих нормах закладені.

Таким чином, об'єктивний прояв правового регулювання суспільних (у тому числі цивільних) відносин, почавшись створенням норми права, завершується відповідністю регульованих нею суспільних відносин її вимогам. Призводить же до такого стану, тобто перетворює сферу належного (мета правового регулювання, втілена в нормах) в сферу суцього (відповідність суспільних відносин вимогам норми) певний механізм, який ми називаємо механізмом досягнення мети правового регулювання.

Отже, виходячи з викладених вище міркувань щодо складових частин правового регулювання цивільних відносин, воно може бути визначене наступним чином:

Правове регулювання цивільних відносин – це вплив суб'єкта правового регулювання (учасників цивільних відносин або держави) на цивільні суспільні відносини шляхом встановлення норм цивільного права (договірної чи статутної) з метою упорядкування вказаних відносин відповідно до ідеальних моделей, закладених у цих нормах.

Запропоноване розуміння поняття правового регулювання цивільних відносин, на наш погляд, здатне виступати як сконцентрований підсумок багаторічних попередніх наукових досліджень багатьох поколінь вітчизняних правознавців, оскільки відображає в собі всі ті здобутки попередніх років, які витримали перевірку часом, і відповідають приватноправовій сутності цивільних відносин та їх правового регулювання. Разом з тим, з іншого боку, запропоноване розуміння досліджуваного поняття створює підстави для подальших наукових досліджень окремих властивостей цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Список літератури: 1. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М., 1998. 2. Алексеев С. С. О нормативном регулировании в коммунистическом обществе // XXII съезд КПСС и вопросы государства и права. Вып. 1. Свердловск, 1966. 3. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М., 1972. 4. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве. М., 2003. 5. Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность. М., 1973. 6. Поляков А.В. Общая теория права: Феноменолого-

комунікативний підхід. СПб., 2003. 7. Теория права и государства: Учебник / В.С. Афанасьев, В.К. Бабаев, В.М. Баранов и др. Под ред. В.В. Лазарева. М., 2001. 8. Алексеев С.С. Теория права. М., 1994. 9. Словарь русского языка: В 4-х т. Т. 3. П-Р. / Под. ред. А.П. Евгеньевой. М., 1984. 10. Кудрявцев В.Н. Закон. Поступок. Ответственность. М., 1986. 11. Загальна теорія держави і права: Підручник / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Х., 2002. 12. Протасов В.Н. Что и как регулирует право: Учебн. пособие М., 1995. 13. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства. М., 2000. 14. Бобылев А.И. Теоретические проблемы правового регулирования // Право и политика. 2002. № 8. 15. Погрібний С. Цивільні відносини як об'єкт правового регулювання // Вісник Академії правових наук України. 2004. № 4 (39). 16. Погрібний С. Межі державного регулювання цивільних відносин // Підприємство, господарство і право. 2004. № 12. 17. Погрібний С. Саморегулювання цивільних відносин як суб'єктивне право їх учасників // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. Вип. 71. Х., 2005. 18. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М., 2000. 19. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. 1999. № 5. 20. Актуальные проблемы правопорядка: Сб. науч. статей. Вып 2. М., 2000. 21. Лившиц Р.З. Теория права. М., 1994.

Надійшла до редколегії 21.05.06

О.В. Наден

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Досягнення мети правового регулювання суспільних відносин здійснюється тоді, коли встановлені нормами права правила поведінки втілюються в житті відповідними суб'єктами – адресатами цих норм. У цьому випадку йдеться про те, що правило поведінки, загальним чином визначене в нормі права для певної ситуації, з площини потенційного («як має бути») переходить в площину реального («як є»), інакше кажучи – реалізується. Не можна не погодитися з А.В. Наумовим у тому, що «оскільки основною функцією правової норми є правове регулювання суспільних відносин, остільки виконання її завдань полягає в фактичному урегулюванні нею конкретних суспільних відносин. Якщо норма права виконала своє соціальне призначення, тобто підкорила собі вольову поведінку людей в процесі їх спільної діяльності або спілкування, можна сказати, можна сказати, що реалізація даної правової норми наявна» [1, с.35]. Саме реалізація норми права завершує процес правового регулювання суспільних відносин і залежно від того, якою вона (реалізація) є, можна судити і про якість самого правового регулювання в цілому, і про стан правопорядку (законності) в суспільстві, і про ефективність окремих державних та соціальних інституцій, і про деякі інші явища, що пов'язані з правовим регулюванням. У зв'язку з цим теоретичні питання реалізації норм права традиційно набувають вагомого значення не тільки у